

Examining the history of the Prophets (PBUH) in attracting and training students

Omolbenin ghasemi: PhD student of Arabic language and literature, Islamic Azad University, Qom branch, Qom, Iran.

Abstract

Introduction: The purpose of this research is to investigate the life of the Prophets (PBUH) in attracting and training students.

Method: This research is among the library researches that have been done using the descriptive-analytical method. Studying in the educational aspect of issues such as the religious principles of religion, Shari'a laws and moral development has been of interest. In order to achieve this goal, the Imams of Athar (a.s.) used various methods such as face-to-face communication, spelling of scientific materials, debates and arguments, etc. By presenting and stating the necessary characteristics for a teacher, they specified the duties and obligations of such people and guided others to choose a good coach and teacher.

Findings: The findings of the research showed that some of the characteristics of a teacher from the perspective of Ahl al-Bayt (PBUH) are: self-improvement, commitment and situational assessment. Considering the above points, it can be said that one of the most important duties of the Ahl al-Bayt (AS) is to gradually teach people the divine sciences, which are the source of human happiness, and provide the basis for this.

Conclusion: In this way, according to the abilities and assessment of the age group of the audience and by using different tools and methods in different conditions and places, to the education and training of people in matters of faith, jurisprudence, theology, and management. pay history. The mentioned matters caused the method of Ahl al-Bayt (PBUH) to develop as a scientific and educational way in the context of time, and various sciences took its scope; Because in this sacred matter, in addition to educational goals, they also had educational goals in mind, and it was based on this importance that the Sadiqs, considering the cultural and political conditions, were able to acquire many students to transfer knowledge to future generations and defend Sharia. Cultivate Islam.

Keywords: Way, education, way of education of imams (pbuh), attracting students.

*Corresponding author: Bachelor of Secretarial in English language.

Email: O.ghasemi1920@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2023.410491.1031](https://doi.org/10.22034/esbam.2023.410491.1031)

Examining the history of the Prophets (PBUH) in attracting and training students

Detailed Abstract

Introduction: The purpose of this research is to investigate the life of the Prophets (PBUH) in attracting and training students.

Materials and methods: This research is among the library researches that have been done using the descriptive-analytical method. Studying in the educational aspect of issues such as the religious principles of religion, Shari'a laws and moral development has been of interest. In order to achieve this goal, the Imams of Athar (a.s.) used various methods such as face-to-face communication, spelling of scientific materials, debates and arguments, etc. By presenting and stating the necessary characteristics for a teacher, they specified the duties and obligations of such people and guided others to choose a good coach and teacher.

Results and discussion: The findings of the research showed that some of the characteristics of a teacher from the perspective of Ahl al-Bayt (PBUH) are: self-improvement, commitment and situational assessment. Considering the above points, it can be said that one of the most important duties of the Ahl al-Bayt (AS) is to gradually teach people the divine sciences, which are the source of human happiness, and provide the basis for this.

Conclusion: In this way, according to the abilities and assessment of the age group of the audience and by using different tools and methods in different conditions and places, to the education and training of people in matters of faith, jurisprudence, theology, and management. pay history. The mentioned matters caused the method of Ahl al-Bayt (PBUH) to develop as a scientific and educational way in the context of time, and various sciences took its scope; Because in this sacred matter, in addition to educational goals, they also had educational goals in mind, and it was based on this importance that the Sadiqs, considering the cultural and political conditions, were able to acquire many students to transfer knowledge to future generations and defend Sharia. Cultivate Islam. One of the key issues in the field of management is the training of managers, especially senior managers. Senior managers in success or failure A management system plays a key role and therefore addressing the issue is of particular importance. What in this The research was followed, it is an examination of the model of training of senior managers in the biography of Hazrat Amirul Momineen (AS). Sireh Hazrat Amirul Momineen (AS) is considered as one of the important sources in the field of Islamic management research. In this research, it was found that in the field of training of senior managers, many things can be traced in the biography of Hazrat Amirul Momineen (AS). Moral education is a set of actions that are carried out in order to teach moral principles and cultivate the desirable moral virtues of Islam. The main purpose of the research was to identify the foundations, principles and methods of moral education in the life of the Prophet (PBUH) and Ahl al-Bayt (PBUH). In this

research, three main questions about moral education in the life of the Prophet (PBUH) and Ahl al-Bayt (PBUH) were discussed.

The main purpose of the research was to identify the foundations, principles and methods of moral education in the life of the Prophet (PBUH) and Ahl al-Bayt (PBUH). In this research, three main questions about moral education in the life of the Prophet (PBUH) and Ahl al-Bayt (PBUH) were discussed. In reviews In-depth and qualitative research was inferred from the sources of three bases, each of which is based on the principles and methods that are discussed and investigated. it placed. Summarizing the basics, principles and methods studied indicates that in the biography of the Prophet (PBUH) and Ahl al-Bayt (PBUH) Ethics and moral education originate from faith and belief in God. Masoomin have always paid attention to the training of educators who can fulfill their moral duty in various cases, independently or by referring to authoritative sources. recognize and perform their moral duty without being influenced by external and internal obstacles; In addition, the precision in the biography of the Prophet (PBUH) and Ahl al-Bayt (PBUH) shows that in this biography, a balanced view of reason, revelation, religion, morals, current goodness and

Hasan Faali has always considered; It means that these sources should not be left aside nor should they be magnified about them Each of them is recognized in its true extent; It is this view that gives comprehensiveness to moral education and the policy makers of the educational and cultural system can spread this educational view in the entire educational and cultural system with their desired planning. Therefore, the proposal of this research for other researchers in order to add depth and richness to this issue is that Researches should be carried out separately on each of the foundations, principles and methods of moral education, so that based on the consistent findings of these researches, there will be guidelines for developing a model of moral education based on the teachings of moral education in the life of the Prophet (PBUH) and Ahl al-Bayt (AS) should be provided to make the field possible for empirical research.

Keywords: Way, education, way of education of imams (pbuh), attracting students.

بررسی سیره ی حضرات معصومین (ع) در جذب و تربیت شاگردان

ام البنین قاسمی: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، قم، ایران.

چکیده

هدف: هدف این پژوهش، بررسی سیره حضرات معصومین (ع) در جذب و تربیت شاگردان می باشد. **روش کار:** این پژوهش در زمره پژوهش های کتابخانه ای است که با استفاده از روش توصیفی- تحلیلی انجام شده است. بررسی در بُعد تربیتی مسائلی همچون اصول اعتقادی دین و مذهب، احکام و قوانین شرعی و رشد اخلاق مورد توجه بوده است. ائمه اطهار (ع) برای نیل به این مطلوب از شیوه های گوناگونی همچون ارتباط چهره به چهره، املائی مطالب علمی، مناظره و استدلال و ... استفاده می کردند. آنان با ارائه و بیان ویژگی های لازم برای یک معلم، وظایف و بایسته های لازم برای چنین افرادی را مشخص نموده و سایرین را برای انتخاب یک مربی و معلم خوب راهنمایی نموده اند. **یافته ها:** یافته های تحقیق نشان داد برخی از ویژگی های معلم از منظر اهل بیت (ع) عبارتند از: خودسازی، تعهد و موقعیت سنجی. با عنایت به نکات مزبور می توان گفت از جمله مهم ترین وظایف اهل بیت (ع) آن است که به تدریج، علوم الهی را، که مایه سعادت بشر است، به مردم بیاموزند و زمینه این امر را فراهم سازند. **نتیجه گیری:** نتیجه گیری کلی پژوهش نشان داد که در این راه، با توجه به توانایی ها و سنجش گروه سنی مخاطب و با استفاده از ابزارها و شیوه های متفاوت در شرایط و مکان های مختلف، به آموزش و پرورش مردم در موضوعات اعتقادی، فقهی، کلامی، مدیریتی، تاریخی بپردازند. امور مذکور سبب آن گردید تا روش اهل بیت (ع) به عنوان یک سیره علمی و تربیتی در بستر زمان توسعه یابد و علوم گوناگونی از آن دامنه گیرد؛ زیرا آنان در این امر مقدس، علاوه بر اهداف تربیتی، اهداف آموزشی را نیز در نظر داشتند و بر اساس این اهمیت بود که صادقین با توجه به سنجش شرایط فرهنگی و سیاسی، توانستند شاگردان زیادی برای انتقال علوم به نسل های آینده و دفاع از شریعت اسلام پرورش دهند.

واژگان کلیدی: سیره، تربیت، سیره تربیتی ائمه (ع)، جذب شاگردان.

*نویسنده مسؤول: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، قم، ایران.

Email: O.ghasemi1920@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2023.410491.1031](https://doi.org/10.22034/esbam.2023.410491.1031)

مقدمه

اگر به راستی معارف اسلام و روش های ائمه(ع) بدان سان که وجود دارند شناسانده شوند و به آنها عمل نمایند، سربلندی جامعه نهج البلاغه ی و عزت انسانی را در پی خواهد داشت و مردمان، دوستدار رهبران راستین و الهی می گردند و به گروه مدعیان دروغین نمی پیوندند. اکنون امید است که این تحقیق کوچک بتواند گوشه ای از سیره و روش زندگی و ویژگی های الهی و انسانی رهبران راستین و امامان هدایتگر و بلندمرتبه را به جوانان و نوجوانان بشناساند و اینان نیز با عمل بدین شیوه های الهی و انسانی، جامعه آرمانی خویش را پایه ریزی کنند و توان یابند تا در برابر تند باد و یورش های ویرانگر دشمنان، بایستند و کیان معنوی و انسانی خویش را استوارتر سازند. امید می رود رضایت پروردگار و شفاعت آن امامان مهربان و خشنودی خلق خداوند را سبب گردد. مسئله ی وجود اسوه برای انسان و به تبع آن الگو گرفتن از او در همه ی فعالیت های مادی و معنوی یک امر ضروری است. زیرا الگو گرفتن از کسی که دانش و آگاهی لازم را در حیطه فعالیت مورد نظر داراست، موجب انجام درست و به وجه احسن آن می گردد. بنابراین گذشته، الگو گرفتن مطلوب و پیروی مؤثر از اسوه ها در شیوه جذب و تربیت اصحاب و یاران، منتج به معرفتی می شود که هرکس می تواند در اثر آن معرفت، راه اصولی تعلیم و تربیت را بشناسد و مربی و معلمی با جاذبه برای شاگردان گردد. البته در شناخت اسوه ها دقت های لازم باید به عمل آید بطوری که معرفتی همه جانبه حاصل و عامل محرکی برای پیروی از الگوها را به همراه داشته باشد. از آنجایی که نبی مکرم اسلام و اهل بیت طاهرینش (ع)، دارای رأفت و مهربانی هستند که خداوند در آن ها قرارداد، و آن ها کسانی هستند که تعالیشان برگرفته از نهج البلاغه است، می توانند الگوی بسیار مناسبی در تربیت شاگردان باشند، به گونه ای که خداوند در نهج البلاغه کریم قوه جاذبه پیامبر اکرم (ص) را خوشخویی و مهربانی بیان می کند و می فرماید: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظًا لَفُضِّصُوا مِنْ خَوْلِكَ...» (آل عمران/۱۵۹) به سبب رحمت خداست که تو با آن ها این چنین خوشخوی و مهربان هستی. اگر تندخو و سخت دل می بودی از گرد تو پراکنده می شدند. لذا محقق برآن است که با استفاده از منابع مختلف، با روش های جذب و تربیت شاگرد در سیره عملی حضرات معصومین (ع) آشنا و ضمن بکارگیری در تربیت، به برخی سوالات مربوطه نیز پاسخ دهد. اهمیت تعلیم و تربیت به اندازه ای است که همواره مورد اهتمام رسول مکرم اسلام و ائمه اطهار (ع) بوده است. تا آنجا که امیرالمؤمنین (ع) در نامه ای که به فرزند امام حسن مجتبی (ع) می نویسد، اشاره می فرماید: «پسرکم هنگامی که دیدم سالیانی از من گذشت و توانایی رو به کاستی رفت، به نوشتن وصیت برای تو شتاب کردم و ارزش های اخلاقی را برای تو بر شمردم. پیش از آن که أجل فرا رسد، و رازهای درونم را به تو منتقل نکرده باشم، و در نظرم کاهشی پدید آید چنانکه در جسمم پدید آمد، و پیش از آن که خواهش ها و دگرگونی های دنیا به تو هجوم آورند، و پذیرش و اطاعت مشکل گردد، زیرا قلب نوجوان چونان زمین کاشته نشده، آماده پذیرش هر بذری است که در آن پاشیده شود. پس در تربیت تو شتاب کردم، پیش از آن که دل تو سخت شود، و عقل تو به چیز دیگری مشغول گردد، تا به استقبال کارهایی بروی که صاحبان تجربه، زحمت آزمون آن را کشیده اند، و تو را از تلاش و یافتن بی نیاز ساخته اند، و آنچه از تجربیات آنها نصیب ما شد، به تو هم رسیده، و برخی از تجربیاتی که بر ما پنهان مانده بود برای شما روشن گردد...» (نامه ۳۱ نهج البلاغه). بر این اساس و با توجه به شرایط شغلی و نیاز به روش صحیح تعلیم و تربیت که منجر به ایجاد عشق و علاقه و اشتیاق در شاگردان گردد، ایجاب می کند، از سیره حضرات معصومین (ع) تحقیق و پژوهشی مختصر صورت گیرد تا با استفاده از آن روش های سودمند و بدون اشکال، بتوانیم در پرورش شاگردان بهره ببریم.

- مسئله تربیت و سازندگی شخصیت انسان ها از مسائلی است که در فرهنگ اسلامی بسیار مورد توجه می باشد، بدین لحاظ تعلیم و تربیت به عنوان یک دانش و فن تخصصی می تواند نقش بسزایی در پیشرفت و توسعه و تحول جامعه و

افراد آن داشته باشد. بنابراین همواره مورد توجه جوامع مختلف بوده و هست. در جامعه ما نیز اهداف و برنامه ها و شیوه های تربیتی باید متناسب با اهداف و برنامه های اسلامی و الهی باشد. برای شناخت تعلیم و تربیت اسلامی و اجرای آن باید در منابع اسلامی از جمله در سیره معصومین(ص) و نهج البلاغه کریم تأمل و مطالعه دقیق صورت گیرد. زیرا تربیت و سازندگی انسان و طراحی نظام صحیح و جامع برای تربیت و سازندگی انسان تنها از ناحیه وحی ممکن می باشد. امروزه در جامعه اسلامی مدیران و مربیان تعلیم و تربیت در صدد یافتن راه ها و روش های بهتری جهت نیل به اهداف تربیتی می باشند. اگر چه مطالعات و تحقیقات بسیاری در این زمینه صورت گرفته اما در این تحقیق سعی شده تا با بررسی شیوه زندگی و رفتار و گفتار ائمه (ع) پیام ها و نکات تربیتی مناسب جهت الگو دهی، فرا راه متولیان این امر قرار داده شود و از آن جهت که انسان طالب کمال است و همیشه به دنبال راهی است تا بتواند به این کمال برسد و رسیدن به این کمال جز با پیروی کردن از بهترین الگوها و اسوه ها امکان پذیر نمی باشد، لذا بر هر شیعه لازم و ضروری است که آشنایی با زندگی ائمه (ع) را سرلوحه زندگی خویش قرار دهد و با در نظر گرفتن جامعه کنونی و کم رنگ شدن ارزش های اخلاقی، ضرورت ایجاب می کند تا با ارائه یک الگوی صحیح و مناسب به نسل جوان، از منحرف شدن آنها به سوی الگوهای کاذب و دروغین جلوگیری کنیم. در همین راستا سوال اصلی پژوهش بدین صورت مطرح می گردد که سیره ی حضرات معصومین (ع) در جذب و تربیت شاگردان چگونه بوده است؟

مبانی نظری

سیره شناسی

در مکتب اسلام، معصومین (ع) مرکز و محوری هستند که مسلمانان می توانند کلیه اعمال، رفتار و وظایف خود را از این مرکز و معدن استخراج کنند. خود را در همه امور منطبق با آنان نموده و این امری ثابت و همیشگی است و از ایمان مسلمانان است که به آنان تأسی کنند، هم به گفتارشان و هم به رفتارشان. خداوند در نهج البلاغه پیامبر را به عنوان اسوه حسنه معرفی می کند و این در واقع بیان بزرگترین تفاوت میان مکتب انبیاء و غیر آن است زیرا مکتب انبیاء از خصوصیت عملی بودن و به عینیت توجه داشتن برخوردار است. در مکتب انبیاء نمونه ای برای پیروی عملی ارائه می شود، نمونه ای که روش های عملی او در کلیه شئون فردی، اجتماعی و اخلاقی و ... قابل دستیابی و پیروی عملی از جانب پیروان مکتب است. به لحاظ اینکه اسلام آخرین دین الهی است این موضوع در اسلام جدی تر و روشن تر مطرح است و لازم است «امت» نمونه ای تمام عیار و قابل پیروی برای همه زمانها، در هر اوضاع و احوالی داشته باشند.

حضرت علی (ع) پیامبر را به عنوان نمونه ای کافی معرفی می کند و می فرماید:

«وَلَقَدْ كَانَ فِي رَسُولِ اللَّهِ (ص) كَافٍ لِكُلِّ فِئَةٍ فِي السُّوَّةِ» (نهج البلاغه، خطبه ۱۶۰)، پیروی کردن از رفتار رسول خدا و الگوگیری از پیامبر برای شما کافی است. بدین ترتیب با ارائه یک نمونه جامع و کامل در همه وجوه و در عینیت امور، مسلمانان مأمور اقتدای مطلق به آن وجود گرامی اند و کسی که پا در جای پای او گذارد، محبوبترین بندگان نزد حضرت حق است. پس مسئله الگوگیری از مسائل بسیار مهم و اساسی دین است، زیرا نمونه طلبی و نمونه پذیری امری فطری است و انسان بدون اسوه و مقتدا توانایی سیر به سوی کمال را ندارد، انسان هایی که در مراحل از زندگی خویش فاقد الگو و نمونه اند، آن مراحل دوران سرگشتگی و حیرانی آنان است، آنکه بدون الگو و اسوه حرکت می کند راه به جایی نمی برد و کمال طلبی بدون اسوه یابی گمراهی دور است. به علاوه، اتخاذ موضع عملی صحیح و مشخص از لوازم ایمان و اعتقاد و التزام عملی به دین است، بدین معنا که انسان پس از ایمان به خدا و اسلام و بعد از درک این امر که به حکم عبودیت و بندگی در برابر خدا در قبال اوامر و اجرای احکام مسئول است، باید خود را و رفتار و سلوک خویش را در کلیه صحنه ها و

مراحل زندگی با قوانین اسلام و اصول عملی آن هماهنگ و همراه سازد و هم چنین باید به حکم تبعیت از شریعت، به اتخاذ موضوع عملی مشخص دست یازد.

«لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ ثُمَّ زَدَدْنَاهُ: أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ» (تین ۴-۶) (که) برآستی انسان را در نیکوترین اعتدال آفریدیم، پس او را به پست ترین (مراتب) پستی باز گردانیدیم. مگر کسانی را که گروهیده و کارهای شایسته کرده اند که پاداشی بی منت خواهند داشت. بنابراین میان ایمان و عمل صالح رابطه دو سویه برقرار است و از یکی راه به دیگری برده می شود و آنچه مقبول و مطلوب نظام دین است، «عمل ایمانی» است و «عمل ایمانی» نیازمند میزان های عملی است، ملاک عملی می خواهد. سیره ارائه این ملاک هاست. و پیروی از آن عمل مبتنی بر میزان است. اتخاذ موضع عملی بر اساس جهت گیری صحیح و مبتنی بر شریعت نبوی، جز با شناخت سیره میسر نیست. اگر انسان فاقد معیارهای عملی و روشن باشد توانایی عملکرد صحیح را نخواهد داشت و نمی تواند موضع درست اتخاذ کند. انسان صاحب «سیره» در همه امور دارای تمییز و معیار است؛ معیارهایی که راهگشای زندگی عملی و حرکت کمالی است. از اینرو باید به بهترین و محکم ترین ملاک ها دست یافت و آن جز در الگویی تام و کامل یافت نمی شود. انسانی که فاقد ملاک های حق است نمی تواند حرمت حق را حفظ کند و پرچمدار میدان مبارزه حق و باطل باشد و در مسیر کمال گام زنده این بصیرت و علم به مواضع حق در «سیره» تجلی دارد، سیره ای که در نهج البلاغه کریم و در طول آن، در گفتار، کردار و رفتار پیامبر اکرم و ائمه هدی (ص) که غیر قابل تفکیک اند- تجلی کرده است، پس بر ماست که به کلام خدا و سنت معصومین (ع) رجوع کنیم و از این پرچم های بر پای حق و نشانه های روشن دین و چراغ های هدایت، راه جوییم و مسیر خود را اصلاح کنیم که آن بازگشت به «حریت» و «عزت» و «سعادت» است و همه «رقیت ها»، «ذلت ها» و «شقاوت ها» به سبب دور شدن از آن سرچشمه زلال است. با توجه به آنچه گذشت «سیره شناسی به معنای رفتار شناسی است، و در واقع شناخت اصول و روش هایی است که یک فرد (صاحب اصول و روش در رفتار و کردار خود دارد به عبارت دیگر منظور از سیره «منطق عملی» است» (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۲ش، صص ۲۵ و ۴۰).

تربیت از منظر نهج البلاغه کریم

نقش شگفت انگیز تعلیم و تربیت در زندگی انسان و حتی حیوان، بر هیچ خردمندی پوشیده نیست و تاکنون هم ضرورت آن مورد تردید قرار نگرفته است چرا که تعلیم و تربیت صحیح می تواند فرد را به اوج ارزش ها برساند و اگر غلط افتد وی را به سقوط می کشاند، زیرا انسان دربدو تولد فاقد علم و تربیت و کمال است و به تدریج با تعلیم و تربیت مستقیم و غیر مستقیم استعدادهای بالقوه او به فعلیت می رسد و به رشد و کمال می رسد چنانکه نهج البلاغه مجید می فرماید: «وَاللَّهِ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَّا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (نحل / ۷۸) خدا شما را از بطن مادرانتان بیرون آورد و هیچ نمی دانستید و برایتان چشم و گوش و دل بیافرید شاید سپاس گویند. از این رو مکتب اسلام برای تربیت در تمام مراحل و مقاطع زندگی دستورهای ویژه ای داده است تا انسان از کودکی در کانون خانواده و در آغوش والدین، معلم و فرهنگ محیط، تعلیم و تربیت مناسب و لازم را ببیند و برای مراحل عالیتر زندگی انسانی آماده شود و پرورش یابد. بر اساس شکوفایی استعدادها و ارزش های والای انسانی مبتنی بر تعلیم و تربیت است و انسان شدن انسان و وصولش به کمال نهایی همه مرهون تعلیم و تربیت صحیح است.

تربیت در اسلام

نخستین حرکت در مسیر تعلیم و تربیت اسلامی با پیغمبر اکرم (ص) بوده است پیغمبر اسلام ضمن انجام رسالت و دعوت به دین جدید، همچنین رهبر و رئیس حکومت، مربی و معلم بانفوذ نیز بود. زیرا در آسنانه قرن هفتم میلادی اختر تعلیم و تربیت به گونه دیگری رقم خورد اولین آیات وحی بر پیامبر گرامی اسلام نازل گردید و با خطاب مبارک «اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ

بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (علق ۲/ - ۶). بخوان، و پروردگار تو ارجمندترین است خدایی که به وسیله قلم آموزش داد، به آدمی آنچه را که نمی دانست بیاموخت.

تربیت در سیره پیامبر (ص)

از منظر نهج البلاغه، روشن است که مهم‌ترین اهداف ارسال انبیای الهی هدایت انسان‌ها به سوی سعادت و قرب الی الله با ارائه طریق و رفع موانع آن است؛ چنان‌که نهج البلاغه کریم درباره هدف رسالت پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «او کسی است که رسولش را همراه با هدایت و دین حق فرستاد تا آن را بر همه آیین‌ها غالب گرداند» (توبه: ۳۲).

آیه به صراحت اعلام می‌کند که بعثت و ارسال حضرت محمد (ص) بدین دلیل است که دین او، یعنی اسلام، دین جهانی باشد، و به عبارت دیگر، همه ادیان و آیین‌های قبلی را به دین اسلام دعوت کند. او برای دعوت مردم و نیز تعلیم و تربیت آنها در مسیر تعالیم الهی، با دو شیوه کلی (تبشیر و انذار) کار خود را آغاز می‌کند؛ زیرا وی به عنوان حاکم اسلامی، وظیفه دارد تا به نو مسلمانان آداب اسلامی را یاد دهد و در این راه از هیچ تلاشی فروگذاری نکند. اهمیت توجه پیامبر به امر تعلیم و تربیت مردم به دلیل نجات جامعه اسلامی، تربیت انسان و روشن نمودن دید آنها به دنیا و جهان آخرت است. این هدف عظیم در تعلیم و تربیت دینی مردم با پرورش افراد برجسته‌ای همانند یاسر و سمیه نمود پیدا کرد که برای دفاع از حقانیت آنچه پیامبر آورده بود، جان خود را تقدیم اسلام کردن. بنابر گزارش‌های تاریخی، پیامبر برای هدایت و تربیت مسلمانان، علاوه بر اقدام شخصی در مقاطع و مکان‌های گوناگون، با ارسال برخی از مسلمانان به دیگر مناطق، به این مهم، جامه عمل می‌پوشاندند. طبری در گزارشی، این تلاش پیامبر را چنین نقل می‌کند «عبداللّه بن ابی‌بکر گوید: وقتی فرستادگان "بنی‌الحارث بن کعب" رفتند، پیامبر، عمرو بن حزم انصاری را سوی آنها فرستاد که فقه، دین و سنت پیامبر و آداب مسلمانی را به آنها تعلیم دهد و زکات بگیرد» (طبری، ۱۴۲۰ق، ص ۱۲۵۸).

جایگاه تعلیم و تربیت در سیره ائمه اطهار (ص)

فلسفه تشکیل حکومت در اسلام، چیزی جز اجرای احکام و تحقق معارف اسلامی در همه عرصه‌های زندگی بشر نیست. انبیا و پیشوایان دین از جمله امامان معصوم شیعه (ص) نیز برای تشکیل حکومت بر مبنای نهج البلاغه و سنت پیامبر، به تلاش می‌پرداخته‌اند و از حق خویش دفاع می‌کرده‌اند؛ زیرا در نظام اسلام، صلاحیت حکومت بر مردم، خاص افرادی است که شرایط کافی در حوزه‌های مدیریت فقهی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مردم دارند. اگرچه در میان امامان شیعه تنها حضرت علی و امام حسن (ع) فرصت کوتاهی پیدا کردند تا مدیریت سیاسی مسلمانان را در حوزه حکومتی به عهده بگیرند، اما هیچ‌گاه دیگران نیز در رهبری و مدیریت سیاسی، فقهی، اجتماعی و تربیتی شیعه به شیوه‌ها و ابزارهای گوناگون کوتاهی نکرده‌اند و در مقاطع گوناگون تاریخ، آنان را به صورت مقطعی و یا تدریجی به قوانین فقهی، اعتقادی و اخلاقی آشنا کرده‌اند. امامت یکی از ارکان اساسی و ضروری عقاید شیعه به شمار می‌رود، این بنیاد سیاسی و دینی همواره مورد تأکید شیعیان بوده و آنان با اتکا بر آن به مبارزه با سلطه‌های جور پرداخته و حکومت آنها را نامشروع دانسته‌اند. امام از نظر شیعه، علاوه بر پیشوای دینی، رهبر سیاسی نیز هست و شیعیان همواره به او توجه می‌کنند و اوامر او را می‌پذیرند؛ زیرا آموزه اطاعت از امامان شیعه، در کلام و مبانی عقیدتی آنان ریشه وحیانی دارد؛ چنان‌که خداوند در نهج البلاغه کریم پس از پیامبر اکرم (ص)، مسلمانان را به پیروی از جانشینان وی امر فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ...» (نساء، ۵۹ / ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از خدا اطاعت کنید و از پیامبر خدا و اولوالامر اطاعت کنید. امامان شیعه به مشکلات فردی و اجتماعی مردم آگاه بودند و با توجه به شرایط زمان و مکان بر اساس ضرورت و اهمیت موضوعات،

به رهبری و مدیریت مسلمانان و به‌ویژه شیعیان می‌پرداختند. در آن شرایط زمانی، اهمیت تعلیم و تربیت مسلمانان - اگر نگوییم ضرورت بیشتری داشت، دست‌کم می‌توان گفت - به حدی بود که زیربنای جامعه اسلامی بر آن استوار بود. بر این اساس، «امام علی (ع) دانش آموختن و ذخیره دانش را از ثروت‌اندوزی ضروری‌تر می‌دانند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۳، ص ۴۴). حضرت زهرا (ع) نیز شیعیان را به پرسش و یادگیری علم، تشویق می‌نمودند و اجر علما را در پاسخ به سؤالات، بسیار می‌شمردند (همان، ج ۲، ص ۳). همچنین امام حسن مجتبی (ع) به نونهالان سفارش می‌کردند که از سن کودکی شروع به کسب دانش کنند و در نوشتن اندوخته‌ها کوتاهی ننمایند؛ می‌فرمودند: «شما هم‌اکنون خردسالان جامعه‌اید و به زودی از بزرگان دیگر جوامع خواهید شد، پس علم بیاموزید و هر کس از شما توانایی ندارد که آن را به خاطر بسپارد آن را بنویسد و از آن محافظت کند» (همان، ج ۲، ص ۱۵۲). این‌گونه سفارش‌ها انگیزه‌هایی قوی برای یادگیری علم و ادب اسلامی در اهل آن ایجاد می‌کرد و به مرور زمان، بر جامعه اسلامی، شوق به فراگیری علم و دانش چراغ تمدن و فرهنگ ناب اسلام راه رشد و تعالی را نشان داد.

شیوه های تربیت در سیره ائمه اطهار (ص)

طبق اشاره آیات نهج البلاغه کریم، انبیا به دو روش کلی «انذار» و «تبشیر» به تربیت مردم می‌پرداختند «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ...» (بقره: ۲۱۳) مردم (در آغاز) امتی یگانه و یکدست بودند پس خداوند پیامبران را بشارت آور و بیم دهنده برانگیخت. ائمه اطهار (ص) نیز به عنوان جانشینان برحق آنها، به همین روش با ابزارهای خاصی مسلمانان را به دریافت حقایق توجه می‌داده‌اند. در این روش، که نخستین گام برای آشنایی مسلمانان به آیین اسلام بوده، ارتباط به صورت مستقیم، خطابه و نامه شکل می‌گرفته و این نوع رفتارها و شیوه‌های آموزشی خطمشی کلی بوده‌اند تا از طریق آنها، آرمان‌ها و اهداف اسلام به تجلی در رفتار و گفتار برسند. در ذیل، به این روش‌ها اشاره می‌شود:

ارتباط چهره به چهره با مردم

بهترین راه ارتباطی حاکمان و مدیران با مردم در هر نوع نظامی، دیدار حضوری و «چهره به چهره» است. در دین اسلام، ارتباط مردم و حاکم با یکدیگر ارتباطی مستقیم است و نه ارتباطی پلکانی و طبقاتی. در این نوع ارتباط، مردم می‌توانند به راحتی با رئیس حکومت ارتباط برقرار کنند و مشکلات و مسائل خود و جامعه را در تمام عرصه‌ها با آنها در میان بگذارند. این رفتار و شیوه آموزشی و تربیتی به عنوان الگو برای یک مرتبه لازم و ضروری است و کیفیت آموزش را بالا می‌برد؛ زیرا تأثیر آموزش مستقیم قوی‌تر از ارتباط غیرمستقیم است. امام علی (ع) نیز در همین زمینه، در سخنی به حاکم مشروع اسلامی برای حل مسائل دینی و سیاسی می‌فرماید: «ای مردم، از من بپرسید، پیش از آنکه مرا نیابید» (نهج‌البلاغه، ج ۲۳۱، ص ۵۵۵). امام علی (ع) در شیوه «چهره به چهره» با استفاده از ابزارهای گوناگون در جهت کیفیت بخشی به علم و ادب اسلامی و اصلاح عقاید فکری و تربیتی مسلمانان تلاش می‌نمودند. در هنگام جنگ «جمل»، اعرابی از امام علی (ع) رسید: ای امیرمؤمنان، آیا شما به توحید و یگانگی خداوند اعتقاد دارید؟ عده‌ای از سپاهیان امام (ع)، که در آن اطراف بودند، با شنیدن این سؤال خشمگین شدند و به وی گفتند: آیا نمی‌بینی که امام در چه وضعیتی است؟ چگونه او می‌تواند به این مسائل بپردازد، در حالی که مشغول نبرد با دشمنان است؟ امام علی (ع) فرمودند: رهاش کنید؛ زیرا چیزی که این اعرابی به دنبال آن است همان چیزی است که ما از این قوم (اصحاب جمل) می‌خواهیم؛ یعنی جنگ ما در حقیقت، بر سر مسئله توحید است. سپس امام (ع) با تفصیلی اعجاب‌برانگیز، به پاسخ اعرابی پرداختند» (صدوق، بی تا، ص ۸۳ و ۸۴). همچنین امام علی (ع) در نامه‌ای خطاب به مالک‌اشتر نخعی، علاوه بر تذکر این نکته که باید حاکم و والی اسلام در کنار مردم باشد تا به راحتی بتوانند به وی دسترسی داشته باشند، اصول مدیریت سیاسی را نیز به وی آموزش می‌دهند و می‌آموزند که مدیر موفق کسی است که به صورت مستقیم با مردم در ارتباط باشد: «رو پوشیدن از مردم به درازا نکشد؛ زیرا روی پوشیدن

والیان از رعیت خود، گونه‌ای نامهربانی به آنهاست و سبب می‌شود از امور ملک آگاهی اندکی داشته باشند. اگر والی از مردم رخ بپوشد، چگونه می‌تواند از شوربختی‌ها و رنج‌های آنان آگاه شود؟» (نهج‌البلاغه، ن ۵۳، ص ۷۴۳).

امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر از دیرباز، در جوامع اسلامی از جایگاه والایی برخوردار بوده و از این طریق، حاصل تجربیات و اندیشه‌ها و شریعت صحیح به نسل‌های بعد منتقل می‌شده است. ائمه اطهار (ص) نیز در تربیت دینی مردم و اصلاح خطاها و رفتارهای شیعیان، از این ابزار استفاده نموده و مترتبان خود را گام به گام به اهداف دین اسلام نزدیک کرده‌اند؛ چنان‌که امام رضا (ع) محمدبن عاصم را از همنشینی با واقفیه نهی نمودند «طوسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲ ص ۷۵۷» و نیز امام کاظم (ع) علی بن عقبه را به اجرای صحیح رکوع در نماز ارشاد نمودند (کلینی، ۱۳۶۵ش، ج ۳، ص ۳۲۱).

تمسک به نهج البلاغه و سنت

از جمله شیوه‌های مهم و کاربردی در سیره ائمه اطهار (ص) برای آموزش و تربیت مردم، استفاده و استناد به نهج البلاغه کریم و حدیث و سنت پیامبر و امامان معصوم (ص) است. آنها معیار و سقل تعلیم و تربیت را نهج البلاغه، رفتار و گفتار پیامبر دانسته و به همین دلیل در موضوعات آموزشی و مناظرات و احتجاجات علمی از آن بهره برده‌اند. «طبرسی، بی تا»، ایشان معیار و ملاک بازشناسی عقاید درست از نادرست را در تعلیم و تربیت اسلامی، مراجعه به نهج البلاغه و سنت می‌دانند؛ چنان‌که امام سجاد (ع) در این باره می‌فرمایند: «نهج البلاغه، که راهنمای مردم و نشانه آشکار هدایت است، تمیز دهنده حق از باطل است» (صحیفه، ۱۳۷۵، ص ۲۶۵). لازم به ذکر است که پیشوایان دین (ص) در سیره تربیتی خود، با اولویت سنجی از شرایط زمان، به این منابع و ابزارها تمسک جستند. برای آموزش دین اسلام به مردم، آنان گاهی از نهج البلاغه و گاهی از سنت پیامبر کمک می‌گرفته‌اند. امام علی (ع) هنگامی که عبدالله بن عباس را برای گفت‌وگو با خوارج فرستادند، به او فرمودند: «با ایشان به وسیله نهج البلاغه مناظره مکن؛ زیرا نهج البلاغه بار معانی گوناگون را تحمل می‌کند. تو چیزی می‌گویی و آنها چیزی می‌گویند، بلکه با ایشان به وسیله سنت پیامبر مناظره کن که راه گریزی نیابند (نهج البلاغه ن ۷۷).

مناظره و استدلال

از جمله فعالیت‌های علمی امامان معصوم (ص)، شرکت در مناظره و پاسخ‌گویی به شبهاتی بود که در زمینه مسائل عقیدتی آن دوران میان مسلمانان و برخی از فرقه‌ها و دیگر مذاهب رواج داشت. این افراد گاهی برای دریافت پاسخ و گاهی برای مبارزه با عقاید امامیه به مناظره می‌پرداختند. هدف ائمه هدی (ص) در برخورد با مناظره‌کنندگان، بیان و آموزش حقیقت دین، پاک‌سازی عقیده اسلامی از انحراف، و آموزش استفاده از این ابزار به شاگردان خویش بود. امام صادق (ع) هر یک از شاگردان خود را در علوم خاصی متخصص کرده بودند و به گزارش هشام‌بن سالم، هنگام مراجعه مردی از شام برای مناظره با امام صادق (ع) فرمودند: می‌خواهی در چه علمی (موضوعی) مناظره کنی؟ سپس امام (ع) در همان علم، او را برای مناظره به شاگردان خود معرفی می‌کردند (طوسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲ ص ۵۵۴). موضوع مناظرات بیشتر عقیدتی - کلامی نهج البلاغه و توحید و مسائل فرقه‌ای و فقهی بود (همان، ج ۲، ص ۵۵۴). ائمه اطهار (ص) نیز به تناسب، برای پاسخ به شبهات حضور می‌یافتند و از مکتب شیعه دفاع می‌کردند «طبرسی، بی تا». پاسخ‌گویی آنان به مسائل مطرح شده گاهی در قالب استدلال عقلی صورت می‌گرفت و گاهی نقلی با استناد به آیات نهج البلاغه کریم و در برخی موارد، به کمک خرق عادت؛ زیرا هدف آنان تربیت و اصلاح نظام عقیدتی جامعه بود. یکی از معروف‌ترین احتجاجات و مناظرات آنان در دفاع از حقانیت شیعه و اثبات حقانیت اهل بیت (ص)، مناظره امام رضا (ع) با متکلمان دیگر ادیان بود که به دعوت مأمون و با پی‌گیری فضل‌بن سهل

صورت گرفت. «همان، ج ۲، ص ۱۹۹) از جمله دیگر احتجاجات مشهور و معروف، احتجاج امام علی (ع) با ابوبکر بر سر غصب حق خلافت و جانشینی پیامبر بود «یعقوبی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۵۲۷». امام علی (ع) در این مناظره، به ابوبکر، که حق آن حضرت را غصب کرده بود، فرمودند: «اگر از سوی شورا کار آنان را به دست گرفته‌ای، چگونه شورایی بود که صاحبان رأی و مشورت در آن حاضر نبودند؟ و اگر به بهانه خویشاوندی بر خصمان خود حجت آورده‌ای، ما به پیامبر از تو نزدیک‌تریم»

(نهج البلاغه، ح ۱۹۰).

انذار و تبشیر در نهج البلاغه

تحقیق درباره این دو واژه در نهج البلاغه، می‌تواند به دو بخش مهم تقسیم شود: در بخش اول، مواردی را مشاهده می‌کنیم که در آن‌ها انذار و تبشیر دقیقاً با به کارگیری همین الفاظ انجام پذیرفته است. بخش دوم بر انذار و تبشیر بدون کاربرد واژگانی آن دلالت دارد. گاهی می‌بینیم که نهج البلاغه این دو واژه را به کار نمی‌برد، اما مستقیماً مؤمنان را بیم یا نوید می‌دهد. آیاتی مانند اعراف: ۹۶ تا ۱۰۰؛ مریم: ۳۷؛ ملک: ۱۷ و یوسف: ۱۰۷ مثال‌هایی از این قبیل است. در آیه ۶۵ سوره انفال، حالتی از تبشیر را می‌یابیم که مشتمل بر ترغیب جدی برای جهاد است. مسلمانی که بشارت رسول الله ﷺ را دریافت کرده چنان با انگیزه و مصمم است که می‌تواند با ده مرد جنگی دشمن پیکار کند. نه تنها در جنگ، بلکه در تمام حالات تقویت و ترغیب می‌تواند توانایی‌های نهفته را بیرون بکشد. با این وجود، این بدان معنا نیست که در این حالات، پیامد کار تنها از قدرت انسان، بدون امداد غیبی از جانب خدا، منتج می‌شود. آیاتی که مشتمل بر الفاظ انذار و تبشیر است به سبک‌های متفاوتی می‌باشد: گاهی انذار، هشدار نسبت به وقوع کیفری این جهانی است؛ مانند آیات ابراهیم: ۴۴؛ صافات: ۱۷۷؛ احقاف: ۲۱ و مواردی دیگر انذار به صورت هشدار به مؤمنان نسبت به کیفر در روز رستاخیز بروز می‌کند، مانند آیات ۷ شوری و ۱۸ غافر. در سایر موارد، این واژه‌ها نه تنها به پیغمبر (ص)، بلکه به خود نهج البلاغه نسبت داده می‌شود (فصلت: ۳ - ۴؛ مرسلات: ۵ - ۶؛ احقاف: ۱۲ و یس: ۶۹ - ۷۰). طبق روایاتی از زمخشری، بر اساس یکی از فرضیه‌های وی، قابل ذکر است که بدانیم گاهی انذار و تبشیر به خود خدا نسبت داده می‌شود. این نمونه در آیات ۴۰ نبأ؛ ۱۴ لیل؛ و ۲ - ۳ دخان مشاهده می‌شود. در کمال تعجب، در جایی، خود جهنم نیز به عنوان «انذار دهنده» مطرح شده است: «إِنَّهَا لِيُحْذَى الْكَبِيرِ» «نَذِيرًا لِلْبَشَرِ» (همانا آن - جهنم - یکی از پدیده‌های بزرگ است که انذار دهنده آدمیان است (مدثر: ۳۵ - ۳۶). در سایر حالات، تمام پیامبران: یا یک پیامبر خاص، به ویژه حضرت محمد (ص) وظیفه انذار و تبشیر را بر عهده دارند. یک حالت باقی مانده است که در آن، نهج البلاغه مجید گروهی از مؤمنان را (نه پیامبران) از هر قومی تشویق می‌کند بیرون روند که دانش دینی فراگیرند - معارف و احکام اسلامی بیاموزند - تا مردم خویش را وقتی به سوی آنان باز می‌گردند، بیم دهند. شاید بترسند و بپرهیزند (توبه: ۹). بر اساس این آیه، انذار به حدی از اهمیت برخوردار است که هر مؤمنی باید ابتدا معرفت عمیق دینی کسب نماید تا بتواند دیگران را نیز هشدار و انذار دهد. این مساله بدین صورت قابل تشریح است: از آن جا که انذار شیوه‌ای برای بیداری و هشیاری است، خود منذر و بیم دهنده باید از دانش بالایی برخوردار باشد و به مراتب برتر بیداری و معرفت دست یافته باشد. ذکر این نکته بجاست که علی رغم دسته بندی مزبور از بیم دهندگان، یک پژوهشگر می‌تواند خطی عمودی را استنباط کند که از خدا آغاز می‌شود و به بهشت و جهنم - همراه با کلیه نکات انذار در یک سیاق یکسان که به یک نقطه نهایی اشارت دارند - ختم می‌گردد. نخستین منشا پاداش و کیفر خدا، محتوا و متن بیانگران کتب الهی و آسمانی، مجریان آن پیامبران، فرشتگان و مؤمنان راستین و جایگاه ابدی پاداش و کیفر، بهشت و جهنم است.

ابعاد تربیتی

یکی از روش های بسیار مؤثر در تربیت، تشویق کارهای خوب کودک است. تشویق در روح و نهاد کودک اثر می گذارد و او را به انجام اعمال نیک تحریض و ترغیب می کند. هر انسانی طبعاً خودش را دوست داشته و میل دارد شخصیت خود را کامل تر سازد و دیگران نیز به شخصیت و ارزش وجودی او پی ببرند و از او قدرشناسی و از کارهای خوب او تشکر نمایند. اگر مورد تحسین قرار گرفت، هرچه بیشتر بخوبی متمایل می گردد و در مسیر کامل شدن واقع می شود و برعکس اگر مورد ناسپاسی قرار گرفت در خوبی و خوب شدن دلسرد می گردد. در تربیت، اولیا و مربیان می توانند از طریق تشویق، کودک را به کار وادارند که مطلوب آنهاست و از کاری که بدان راضی نیستند، بازدارند، کودک در سایه تشویق، از بسیاری خواسته ها و تمنیات خود چشم پوشی می کند و عملاً به راهی می رود که مشوق او خواهان آن است. شک نیست که اولیاء و مربیان برای کودک چیزی جز خیر و صلاح و سعادت نمی خواهند ولی امر آن را درک نمی کند. بدین نظر محرکی چون تشویق و گاهی هم تنبیه برای حرکت در آوردن او بسوی هدف مورد نظر لازم است (دلشاد، ۱۳۸۵ ش).

فطری

درباره ی فطرت سخنان فراوانی در کتب اندیشمندان آمده، که حتماً برخی از آنها را شما بزرگوار نیز در کتب درسی یا غیر درسی ملاحظه نموده اید. لکن آنچه از این نوشته ها و تحقیقات درباره ی فطرت رواج عمومی یافته بیشتر مربوط به گرایش های فطری می باشد نه خود فطرت و دین فطری. همچنین، اکثر این نوشتارها بیشتر از نگاه کلامی و برای اثبات فطرت یا از نگاه روانشناسانه و روئبایی به مطلب پرداخته اند نه از نگاه هستی شناسانه. لذا با آن مقدار معلومات از فطرت که در حدّ خود درست و ارزشمند می باشند، نمی توان از فطری بودن کلّ دین دفاع نمود و بلکه بالاتر، نمی توان وجود فطرت در تمام موجودات عالم را به اثبات رساند. لذا در این نوشته بر آن خواهیم بود که مسأله ی فطرت را از نگاه هستی شناسانه مورد توجه قرار داده از این زاویه فطری بودن کلّ دین را تبیین نماییم (برومند، ۱۳۸۰ ش).

عقلی

عقلانی شدن یا عقلایی شدن فرایندی است که طی آن ذهن انسان سنتی دستخوش تغییر می شود. انسان سنتی انسانی است علت و معلول پدیده های دنیوی را اصولاً در تجربه جستجو نمی کند بلکه آن ها را به عوامل فوق طبیعی نسبت می دهد و به همین نسبت در سایر حوزه های زندگی هم به افسانه ها، تخیل ها و... معتقد است. در حوزه سیاسی عقلانی شدن به معنی جایگزین شدن منابع مشروعیتی این جهانی به جای منابع سنتی، مانند عوامل فوق طبیعی، مذهبی و غیره، است.

عاطفی

نهج البلاغه کریم با صراحت تمام اعلام می کند که «و لا تقف ما لیس لک به علم» (اسراء / ۳۶) و هرگز کسانی را که دارای دانش و تخصص اند با کسانی که از دانش و تخصص بی بهره اند یکسان و برابر نمی داند (زمر / ۹). اما، آنجا که دانش و تخصص تواءم با ایمان و تعهد باشد، قطعاً و یقیناً این تفاوت بیشتر می شود. آنجا که خشیت الهی و مراعات «حدود الله» لازم است، «انما یخشی الله من عباده العلماء» (فاطر / ۲۸)، و از این جاست که مؤمنان دانشمند و متخصص در درگاه الهی به مراتب محبوب تر و مقرب ترند (مجادله / ۱۱). بنابر آنچه گفته شد و با توجه به جنبه های دوگانه تطبیقی و تدبیری در مدیریت دینی، پرواضح است که هم ایمان و تعهد دینی در مدیریت نظام اسلامی مهم است و هم دانش، تخصص و مهارت تنظیمی (برنامه ریزی و سازماندهی). بر این اساس اصل اولی در سیره مدیریتی پیامبر اعظم (ص)، برای انتخاب مدیران داشتن تعهد و تخصص با هم بوده است. امّا سؤ ال اینجاست که در

جایی که به دلایلی تحقق تواءمان دو شرط تعهد و تخصص ممکن نباشد، چاره چیست؟ سیره عملی پیامبر اعظم (ص) در این زمینه، چنین بوده که پاره ای از مسئولیت های مالی و عمومی و والیان شهرهای نومسلمان، به مسلمانان نوپا سپرده می شد، مانند آنچه به گروندگان زمان فتح مکه سپرده شد، در حالی که پیامبر (ص) می توانسته از بین مهاجر و انصار و سابقون در اسلام در مسئولیت های یاد شده استفاده کند. جلال الدین سیوطی در «تاریخ الخلفاء» نقل می کند که پیامبر (ص) مردی را بر قومی به امیری منصوب می فرمود در حالی که در میان آن قوم افراد بهتر از او وجود داشتند. اما، آن مرد به لحاظ ذهنی و آگاهی به فنون رزم نسبت به افراد آن قوم برتر و آگاه تر بود. بهترین توجیه در این رویه مدیریتی، این است که بگوییم به دلیل محدودیت در وجود افراد متخصص و کارشناس در امور مدیریت و مملکت داری در میان مهاجر و انصار و سابقون در اسلام از یک سو و اهمیت فوق العاده مسائل مدیریت کلان نظام نوپای اسلامی در مرکزیت آن یعنی مدینه، در سایر بلادی که به تدریج در حوزه حاکمیت اسلامی قرار می گرفتند، بناچار از وجود متخصصان و کارشناسان تازه مسلمان استفاده می شده، ولی در عین حال با مراقبت و نظارت دقیق و شدید مانع از آن می شدند که احیاناً براساس عادت ها و رویه های جاهلی خود با مردم رفتار کنند. براساس این سیره نبوی، یک اصل فقهی بنا شده که تخصص بر تعهد مقدم است و تا زمانی که فرد متخصص متعهد با تقوا یافت نشود، می توان برای حفظ شیرازه امور کار را به افراد متخصص کردانی سپرد که برخی ویژگی های ارزشی لازم را - احیاناً - نداشته باشند. مسئله مهم دیگر جواز یا عدم جواز بهره گیری از متخصصان و کارشناسان غیر مسلمان در پست های مهم و حساس مدیریتی در حکومت اسلامی است؛ زیرا مدیریت - ماهیتاً - مستلزم سلطه و اقتدار مدیر غیر مسلمان بر کارمندان مسلمان و بخشی از حوزه حاکمیتی اسلام است. به عقیده علامه سید محمد مهدی شمس الدین، در این رابطه برداشت کلی فقهای شیعه از سیره پیامبر اعظم (ص) و نص صریح نهج البلاغه کریم عدم جواز است، اما برخی از فقهای مسلمان وزارت (مدیریت) را به دو قسم تقسیم نموده اند: ۱. وزارت تفویض که با اختیارات تام منصوب می شود تا در جنبه های تدبیری طبق تشخیص خود عمل کند. ۲. وزارت تنفیذ که بدون اختیار تام منصوب می شود و برای هر تصمیمی باید از مافوق مسلمان خود دستور بگیرد. بر اساس این تقسیم، در مورد اضطرار تنها انتصاب مدیر تنفیذ غیر مسلمان جایز است. اما در مورد کارفرمایی غیر مسلمان بر مسلمان، سیره نبی اکرم و ائمه معصومین (ع) - بر صحت عقود اجاره، مزارعه و مضاربه و مانند آن بوده است. در احوالات امیرالمؤمنین علی (ع) نیز آمده که از آبیاری باغ فردی یهودی اجرت گرفته است. نص صریح آیهی مانند «تجاره عن تراض» (نساء / ۲۹) یا «وفوا بعهد الله اذا عاهدتم» (نحل / ۹۱) و آیه «وفوا بالعقود» (مائده / ۱) و مانند آن نیز دلالت بر این دارد که استخدام مسلمانان در شرکت های بازرگانی، صنعتی، کشاورزی و خدماتی غیر مسلمانان در صورتی که عزت و حرمت اسلامی مؤمنان را مخدوش نکند، صحیح و بلا مانع است (طریحی نجفی، ۱۳۹۶ق، ج ۳، ص ۱۱۰).

اجتماعی

در روایات بسیاری به رعایت اخلاق نیکو، همچون فروتنی، گذشت، مدارا کردن نسبت به دیگران و صلۀ رحم، و پرهیز و دوری گزیدن از رفتارهای ناشایست مانند تکبر، حسد، بخل و حرص، سفارش شده است. امام کاظم (ع) فرمود: «الزُّمُّ الْعِلْمُ لَكَ مَا ذَلَّكَ عَلَى صَلَاحِ قَلْبِكَ وَاطْهَرَكْ فَسَادَهُ؛ لازمترین علم برای تو آن است که تو را به پاکسازی دل (و تهذیب نفس) راهنمایی کرده، فساد آن را برای تو آشکار کند» کسی که بتواند خود را از آلودگی ها حفظ کند و در برابر تمایلات نفسانی مبارزه نماید، نیازی به دارایی و سرمایه ندارد تا دل مردم را تسخیر نماید، بلکه می تواند با خوش اخلاقی و محبت به دیگران، دلشان را به دست آورد. پیامبر گرامی اسلام (ص) می فرماید: «با دارایی خود نمی توانید

دل مردم را به دست بیاورید پس دلشان را با اخلاق (نیک) به دست آورید» (من لا یحضره الفقیه ج ۴ ، ص ۳۹۴ ، ح ۵۸۳۹). محبت به دیگران، نه تنها باعث جذب دل های مردم می شود، بلکه باعث قرب الهی نیز می گردد. خداوند افراد خوش اخلاق را دوست دارد و گناه او را می بخشد و در قیامت مورد رحمت خداوند واقع می گردد. نبی مکرم اسلام (ص) می فرماید: «أَحَبُّكُمْ إِلَيَّ اللَّهُ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا؛ محبوب ترین شما در نزد خدا، خوش اخلاق ترین شماست» (مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ج ۹ ، ص ۱۵۰ ، ح ۱۰۵۲۱). و یا امام علی (ع) می فرماید: خوبی کن تا با تو خوبی شود، رحم کن تارحمت کنند، خوب بگو تا به خوبی یاد نکنند، صله رحم کن تا خدا عمرت را بیفزاید، خوش اخلاق باش تا خداوند حسابت را سبک گیرد، اگر می خواهی روز قیامت با من باشی، یاور ستمکاران مباش، هر کس ما را دوست دارد روز قیامت با ما است و اگر کسی سنگی را دوست بدارد با او محشور گردد، مبادا خود را برای مردم بیارایی و به نافرمانی خدا برآیی، تا خدا روزی که ملاقاتش کنی رسوایت کند، آنچه به تو گفتم نگهدار تا به خیر دنیا و آخرت رسی (میزان الحکمه). اگر می خواهی کسی به تو علاقمند گردد و یا عاشق تو شود، با خوش رویی با او رفتار کن. امام علی (ع) می فرماید: «الْبَشَاشَةُ حِبَالُ الْمَوَدَّةِ» خوشرویی، کمند دوستی است نهج البلاغه (محمد دشتی ص ۴۴۵، ح ۶). امام صادق (ع) شرط برخورداری از دوستی مردمان خوب و در امان ماندن از تعرض آدم های نابکار را خوش اخلاقی می دانند. آن جا که می فرماید: «مَنْ أَحْسَنَ خُلُقَهُ أَحَبَّهُ الْأَخْيَارُ وَ جَانِبَهُ الْفُجَّارُ» ، انسان خوش اخلاق، از دوستی مردمان خوب برخوردار است و از تعرض آدم های نابکار در امان است (مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ج ۸ ، ص ۴۴۹ ، ح ۹۹۶۶). امام علی (ع) می فرماید: «گنج های روزی در وسعت اخلاق نهفته است» (تحف العقول ص ۹۸). نبی مکرم اسلام (ص) می فرماید: «مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ وَ مَنْ لَا يَغْفِرُ لَا يُغْفَرُ لَهُ» هر کس رحم نکند به او رحم نشود، هر کس نبخشد بخشیده نشود (نهج الفصاحه ترجمه علی اکبر میرزایی ص ۳۰۳، ح ۱۸۱۹).

اخلاقی

پیامبر گرامی اسلام و اهل بیت طاهرینش (ع) کسانی بودند که همانند پیامبران برای تکمیل مکارم اخلاقی از جانب خداوند برگزیده شدند. پیامبر گرامی اسلام در حدیثی معروف می فرماید «إِنِّي بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» به این جهت، تمام فضایل معنوی و کمالات الهی به نحو کامل در وجود آن ها فعالیت یافت و آن ها نمونه های عینی کمال گردیدند و جامعه و فرد باید برای رسیدن به کمال انسانی از آن ها پیروی و به آن ها اقتدا کنند. آن ها از هر کاستی و عیب دور بودند. لغزش ها، خطاها و گناهان در ساحت مقدس وجودی آن ها راه نیافت. از این رو اقیانوس بیکران فضایل اخلاقی و معنوی آن ها گسترده تر از گستره دید هر بیننده و عمیق تر از نظرگاه هر اندیشه و بالاتر از حوزه معرفتی هر خردمند بود. یآوری در بخشی از مقاله خود به آن اشاره دارد (یکی از اهداف تربیتی ائمه اطهار (ع) در تعلیم و تربیت، توجه دادن مسلمانان به اخلاق، آداب اجتماعی، تقوای الهی و رشد تربیت دینی است. «تربیت دینی» عبارت است از: مجموعه ای از اعمال عمدی و هدفدار به منظور آموزش گزاره های معتبر دین به افراد، به نحوی که آنان در عمل و نظر، به آن آموزه ها متعهد گردند. از این رو، در توجه به این حقیقت، تمامی اعمال و رفتار انسانی معنا پیدا می کند. لازم به ذکر است که در زمینه رشد و تعالی اخلاق و تربیت دینی مردم، اولین گام خودسازی مرتبی است؛ چنان که امام علی علیه السلام می فرماید: هر کس خود را پیشوای مردم می خواهد، باید پیش از ادب کردن دیگران به ادب کردن خود بپردازد و باید که ادب کردن دیگران به کردار باشد و نه به گفتار (یآوری، محمد جواد، ۱۳۸۷ ش).

سیره نظری پیامبر

در فرهنگ لغات معانی متعددی برای سیره آمده است. راغب اصفهانی سیره را به معنای حالتی دانسته که انسان یا غیر انسان بر آن حالت باشد، چه آن حالت غریزی (غیر اکتسابی) باشد یا اکتسابی (راغب اصفهانی، ۱۴۱۴ ق، ص ۲۴۷). در فرهنگ لغت مجمع البحرین نیز، «سیره» به طریقه، هیأت و حالت معنی شده است (طریحی نجفی، ۱۳۹۶ ق، ج ۳، ص ۱۰۵).

از نظر شهید مطهری، سیره عبارتست از روش، طریقه عمل و یا رفتاری که با تکرار و استمرار همراه باشد، به نحوی که پس از مدتی به صورت یک قاعده و قانون برای رفتار تبدیل شود (مطهری، ۱۳۷۵ ش، ج ۱۶، ص ۷۲). در این مطالعه مقصود از سیره نظری، بررسی دیدگاه های آن حضرت در مورد شیوه رفتار تربیتی و اخلاقی با مطالعه احادیث نقل شده از آن پیامبر بزرگوار و روایات معتبر وارده در مورد آن حضرت است. مطابق دیدگاه شهید مطهری، «تربیت به معنای پرورش دادن و به فعلیت درآوردن استعدادهای درونی که در شئی نهفته است، می‌باشد» (مطهری، ۱۳۷۵ ش، ص ۲۱).

خطبه ها و موعظه های پیامبر اکرم و ائمه اطهار (ص)

پیامبر اکرم و ائمه اطهار (ص) از این روش برای نیل به اهداف خود بسیار بهره برده‌اند. امام علی (ع) با ایراد خطبه‌های گوناگون در دوران حکومت خود، علاوه بر تربیت دینی مردم، به آموزش مباحث اعتقادی نیز می‌پرداختند. امام علی (ع) موعظه را مایه «صیقل جان برطرف‌کننده غفلت» و «بیداری» انسان می‌دانستند و به استماع موعظه امر می‌کردند. امام علی (ع) خطاب به امام حسن (ع) فرمودند: قلبت را با موعظه زنده بدار (نهج البلاغه، ن ۳۱).

موعظه

موعظه بیانی است که سبب نرمی نفس، رقت قلب و اصلاح حال فرد می‌شود (طباطبائی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۲، ص ۳۷۲؛ ج ۱۶، ص ۳۸۸). موعظه در جوامع بشری از جایگاه والایی برخوردار بوده و جوامع از این طریق، حاصل تجربیات و تأملات خود را به نسل های بعد منتقل می‌کردند تا آنان بتوانند در مسیر پر پیچ و خم زندگی، با بینش و بصیرت بیشتری حرکت کنند و از فرو افتادن در پرتگاه ها و خطرهای ایمن گردند. معصومان (ع) نیز در تربیت دینی مردم از موعظه استفاده کرده و از این راه متریبان خود را گام به گام و مرحله به مرحله به اهداف دین نزدیک کرده‌اند. حجم عظیمی از روایات در منابع دینی تحت عناوینی از قبیل مواعظ، حکم، نصایح موید این مدعاست. مواعظ و ارشادات تنها در مورد تعالیم و آداب دینی به معنایی که توده از آن برداشت دارند نبود. بلکه در همه مباحث مربوطه از اقتصاد و سیاست و فرهنگ و اجتماعات بود. او در عرصه اقتصادی خطاب به یاران فرمود: من ضامن عدم فقر کسی هستم که خط میانه روی را رعایت کند و آگاه باش خرجی که برای خود و خانواده خود انجام می‌دهی صدقه است و آن کسی که از راه حلال برای اداره خانواده و زندگی خود تلاش می‌کند به مانند مجاهد فی سبیل الله است (دلشاد، ۱۳۸۵ ش، ص ۱۲۹).

بحث و نتیجه گیری

یکی از موضوعات کلیدی در عرصه مدیریت، تربیت مدیران و بویژه مدیران ارشد است. مدیران ارشد در موفقیت یا شکست یک نظام مدیریتی نقش کلیدی دارند و از این رو پرداختن به موضوع از اهمیت ویژه ای برخوردار است. آنچه در این پژوهش پیگیری شد، بررسی الگوی تربیت مدیران ارشد در سیره حضرت امیرالمؤمنین (ع) است. سیره حضرت امیرالمؤمنین (ع) به عنوان یکی از منابع مهم در عرصه پژوهش های مدیریت اسلامی مطرح است. در این پژوهش مشخص شد که در حوزه تربیت مدیران ارشد مطالب زیادی در سیره حضرت امیرالمؤمنین (ع) قابل پیگیری است. تربیت اخلاقی، مجموعه ای از اقدامات است که به منظور آموزش اصول اخلاقی و پرورش فضیلت های اخلاقی مطلوب اسلام صورت می‌گیرد. هدف اصلی تحقیق شناسایی مبانی، اصول و روش های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) بود.

در این پژوهش سه پرسش اصلی درباره تربیت اخلاقی در سیره پیامبر(ص) و اهل بیت (ع) مطرح بود. در بررسی های عمیق کیفی از منابع پژوهش سه مبنا استنباط شد که هر مبنا بر اصول و روش هایی ناظر است که مورد بحث و بررسی قرار گرفت. جمع بندی مبانی، اصول و روش های مورد مطالعه حاکی است که در سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) اخلاق و تربیت اخلاقی از ایمان و اعتقاد به خدا سرچشمه می گیرد. معصومین همواره در سیره تربیتی خود پرورش متریبانی را مورد توجه قرار داده اند که بتوانند وظیفه اخلاقی خود را در موارد گوناگون، مستقلاً یا با مراجعه به مراجع معتبر، تشخیص دهند و بدون تأثیرپذیری از موانع بیرونی و درونی به وظیفه اخلاقی خود عمل کنند؛ علاوه بر این، دقت در سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) گویای این است که در این سیره، نگاه متعادل به عقل، وحی، دین، اخلاق، حسن فعلی و حسن فاعلی همواره مد نظر بوده است؛ یعنی اینکه نه این منابع کنار زده شود و نه درباره آن بزرگنمایی گردد بلکه هر کدام از آنها در حد واقعی خود به رسمیت شناخته شده؛ این نگاه است که به تربیت اخلاقی جامعیت می دهد و سیاستگذاران نظام آموزشی و فرهنگی میتوانند با برنامه ریزی مطلوب خود این نگاه تربیتی را در کل نظام آموزشی و فرهنگی تسری دهند. از این رو پیشنهاد این پژوهش برای سایر پژوهشگران به منظور عمق و غنا بخشیدن به این موضوع این است که به طور جداگانه پژوهش هایی در باره هر کدام از مبانی، اصول و روش های تربیت اخلاقی به عمل آید تا بر اساس یافته های همخوان این پژوهش ها دستمایه هایی برای تدوین الگوی تربیت اخلاقی بر اساس آموزه های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر(ص) و اهل بیت (ع) فراهم آید تا زمینه را برای تحقیق تجربی ممکن سازد. در باب پیشنهادات عملی می بایست بیان نمود که:

- ۱- استخراج روش های تربیت اسلامی از سیره ائمه(ع) و طبقه بندی مسائل تربیتی مربوط به اقشار مختلف جامعه.
- ۲- معرفت و شناخت بیشتر نسبت به امامی که چون گوهری تابناک در این سرزمین درخشید. ۳- آشنایی با اوضاع و احوال زمان حضرت و موضع ایشان در برابر حکومت وقت. ۴- بازیابی کیفیت برخورد با دیگران در جنبه های تربیتی در سیره ائمه و سرلوحه قرار دادن ایشان به عنوان الگوی کامل در همه ابعاد.

راهکارها

از آنجا که بهترین الگو برای مسلمانان جهت دستیابی به سعادت دنیا و آخرت پیروی از سیره معصومین (ع) می باشد، وظیفه تمامی مسلمانان اعم از مراکز حکومتی، ادارات، خانواده ها و والدین و خویشاوندان و دوستان است که در تبلیغ و بکارگیری این روش ها در جامعه و به نزدیکان خود کوشا باشند که در این راستا هم به یاری مراکز کلان اجتماعی نیازمندیم و هم در سطح خاص و فردی در اینجا به برخی از این راه ها اشاره می کنیم:

وظیفه حکومت اسلامی:

- با تشکیل کمیته های تحقیقاتی متخصص و دلسوز به بررسی دقیق سیره ائمه(ع) در جنبه های مختلف رفتاری و تربیتی بپردازد.
- پس از تبیین کامل این مباحث تربیتی، باید به جاری نمودن آن در مراکز آموزشی مانند آموزش و پرورش، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سایر ادارات و مراکز پرداخت.
- حکومت اسلامی بایستی از حسن اجرای این مباحث متناسب با اقشار مختلف جامعه نظارت داشته باشد.

وظیفه مراکز فرهنگی - آموزشی و رسانه ها:

این مراکز با مطالعه و جای دادن این سیره تربیتی در لابه لای کتب درسی، آموزشی و همچنین مواردی خلاقانه مانند ساخت فیلم، کارتون، کتب داستان و... در معرفی و جذب کودکان و نوجوانان و در مقاطع بالاتر در سایر سنین موثر باشند و ثمرات مثبت بکارگیری این اصول را به مخاطبین القا کنند و در باور آنها جای بیندازند.

وظیفه مدیران:

مدیران جامعه به عنوان افرادی که زیر دستان از رفتار آنها متأثرند نقش مهمی را در یادگیری و اجرای این سیره تربیتی دارا می باشند به نحوی که در تمامی سطوح و قلمرو های کاری این مسأله به چشم می خورد که با تربیت مدیران لایق و متعهد و آشنا با این سیره تربیتی می توان جمع زیادی از افراد جامعه را که از مدیران و بالادستی های خود الگوپذیرند را اصلاح نمود.

وظیفه خانواده:

- خانواده به عنوان یکی از زیربنایی ترین تشکیلات اجتماعی دارای اثر بسیار بزرگی بر تربیت افراد است. بنابراین با سرمایه گذاری و آموزش خانواده ها توسط مراکز فرهنگی می توان گفت والدین و خویشاوندانی که با سیره تربیتی آن حضرت آشنا شده باشند و در تربیت فرزندان خود به آن نیز عمل کنند، دارای تأثیر شگرفی بر اصلاح تربیتی جامعه خواهند گذاشت زیرا اولاً فرزندان از والدین خویش بسیار تأثیر پذیرند و ثانیاً آنها هستند که آینده جامعه را خواهند ساخت. لذا با تربیت درست فرزندان بر اساس آموزه های سیره ائمه (ع) می توان جامعه ای صالح و موفق تربیت کرد تا در برابر یورش های ویرانگر دشمنان بایستند و تحت لوای پرچم اسلام توطئه های آنان را خنثی کنند.

References

- Adib, Mohammad Hossein, 1990, the way and method of education from the perspective of Imam Ali (a.s.), translated by Seyyed Mohammad Radmanesh, Manare Kitab Institute [In Persian].
- Ahmadi Mianji, Ali (1426 AH). Schools of Imams (AS), Schools of Imam Ali (AS). Qom: Dar al-Hadith [In Persian].
- Ahmadi, Seyyed Ahmad, 1989, principles and methods of education in Islam, Isfahan, Jihad University Press [In Persian].
- Ahsai, Ibn Abi Jumur (1405 AH) Awali Al-Leali. Qom: Seyyed al-Shohda Publications [In Persian].
- Al-Ahwani, Ahmad Fawad (1412 AH). Education in Islam. Ch2. C1. Cairo: Dar al-Maarif [In Persian].
- Al-Ali, Noor al-Din (1420 AH) Imam al-Sadiq as Arafa Ulama al-Gharb. Beirut: Dar al-Fakr publishing house [In Persian].
- Amadi, Abdulwahid, (2010), Gharral al-Hakm and Darr al-Kalam. What is the seventh Translated by Mohammad Ali Ansari. Qom: Publishing House of Imam Asr Ajlullah Ta'ala Faraja Al-Sharif [In Persian].
- Amin, Seyyed Mohsen (1997). The life of the innocent. Translated by Mohammad Baqer Hojjati. Ch2. Tehran: Soroush [In Persian].
- Amin, Seyyed Mohsen, 1419, AH, Ayan al-Shia, researched by Seyyed Hasan Amin, Beirut Dar al-Taraif [In Persian].

- Amini, Ebrahim, 1997, Islam and Education, Association of Parents and Teachers [In Persian].
- Amoozgar, Mohammad Hassan, 1996 AH, Islamic ethics and education, Tehran, Association of parents and educators [In Persian].
- Ansarian, Hossein, 2004, Ahl al-Bayt (AS) Arshian Farsh Nashin, Qom, Dar al-Irfan [In Persian].
- Anuri, Hassan (2012) Farhang Bozhar Sokhon. Tehran: Sokhon Publications [In Persian].
- Arafi, Alireza, 1997, Educational goals from the perspective of Islam, Research Institute of Hoza and University, Tehran, Study and Compilation Organization [In Persian].
- Arfa, Seyyed Kazem, 1994, The practical life of Ahl al-Bayt (AS), Faiz Kashani Research and Publishing Institute [In Persian].
- Azarnoush, Azartash, 2000, Contemporary Arabic-Persian Culture, Tehran, Nei Publishing [In Persian].
- Bagheri, Khosrow (2011). A new look at Islamic education. Tehran: Educational Research and Planning Organization of the Ministry of Education [In Persian].
- Bagheri, Khosrow, 1994, A New Look at Islamic Education, Tehran, Madrasah Publications [In Persian].
- Bakhtiari, Tayyaba, 2008, 8th Khurshid, Qom, Jam Jawan [In Persian].
- Benari, Ali Hammet (2000). Moral education and the need to look at it again. C2. Tehran: Islamic Publishing House [In Persian].
- Broumand, Seyyed Mehdi, 2013, teaching methods in Nahj al-Balagha and Sunnah in Islam, Qom, Kitab Mobin [In Persian].
- Chenarani, Mohammad Ali, 2008, Moral and social behavior of Imam Reza (a.s.), Mashhad, Pagahan [In Persian].
- Danai Fard, Hassan; Alwani, Mehdi; Azar, Adel (2009). Qualitative research methodology in management: a comprehensive approach. What is the third Tehran: Safar Publications [In Persian].
- Daylami, Hasan bin Abi al-Hassan (1408 AH). Irshad al-Qulob C3. Qom: Sharif Razi Publications [In Persian].
- Delshad Tehrani, Mustafa, 2006, Summary of Prophetic Life, Tehran, Darya [In Persian].
- Ehsan Bakhsh, Sadegh, 1990, works of Al-Sadeghin, Qom, public relations of Gilan Friday prayer headquarters [In Persian].
- Erbali, Ali bin Isa, 2003, Kashf al-Ghamma fi Ma'rifa al-A'imah, Tehran, Islamia Publications [In Persian].
- Eshtredi, Mohammad, 1995, A Glimpse on the Life of Imam Reza (A.S.), Tehran, Motahar Publishing House [In Persian].
- George Zidan, The History of Islamic Civilization, translated by Ali Javaher Kalam, no place [In Persian].
- Haider, Asad (2011 AH) Imam al-Sadiq and al-Mahabh al-Urba. Beirut: Al-Kutub al-Arabi Publishing House [In Persian].
- Hakimi, Amir Mahdi, 2003, Seerah of the Imams (AS), Tehran, Farhang Islamic Publishing House [In Persian].

- Haramili, Mohammad Bin Hassan, 2004 AH, Vasal al-Shi'a to graduates of Shari'ah issues, edited by Abdur Rahim Rabbani Shirazi, Tehran, Maktabeh al-Islamiya [In Persian].
- Harrani, Ibn Shuba, Abu Muhammad al-Hussein bin Ali bin Al-Hussein, 1997, Tohf al-Aqool, translated by Mohammad Baqer Kameraei, Tehran, Kitabachi, 6th edition [In Persian].
- Hojjati, Seyyed Mohammad Baqir, 2013, an overview of a part of the biography and moral and educational guidelines of Hazrat Saman al-Hajj, Mashhad, Astan Quds Razavi [In Persian].
- Hosseinizadeh, Ali, 2001, religious education, educational life of the Prophet (peace be upon him and his family) and Ahl al-Bayt (a.s.), under the supervision of Alireza Arafī, Qom, Hozha and University [In Persian].
- Ibn Abi al-Hadid, Ezz al-Din Abi Hamid Abd al-Hamid bin Hiba Allah (1426 AH). Explanation of Nahj al-Balagha. Baghdad: Dar al-Kitab al-Arabi [In Persian].
- Ibn Faris, Abi al-Hussein Ahmad, 1422 AH, Mujam Maqais al-Lagheh, Beirut, Dar Ahya al-Trath al-Arabi [In Persian].
- Ibn Khaldoun, Abdul Rahman (2012 AH). History of Ibn Khaldun. Beirut: Scientific Institute for Press [In Persian].
- Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram, 1414, AH, Lasan al-Arab, Beirut, Dar Sader [In Persian].
- Ibn Saad, Muhammad, 2003, Tabaqat al-Kubari, Beirut, Dar al-Kitab al-Alamiya, Bitā [In Persian].
- Ibn Shahr Ashub, Mohammad Bin Ali, Bitā, Manaqib Al Abitaleb, Qom, Allameh [In Persian].
- Istilami, Mahmoud, 2001, Seerah Masooman (PBUH), Qom, Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute [In Persian].
- Jafar Nejad, Mohammad Javad, 2002, Works of the Presence and Blessings of Imam Reza (AS) in Iran, Qom, Salim Publications [In Persian].
- Khan Sanmi (Sabouri), Sha'ban (1999). Memoirs of Amir Momenan (AS). What is the sixth Qom: Book Garden Institute [In Persian].
- Khosravi, Musa, 2001, The life of Hazrat Ali bin Musa al-Reza ((a)), Tehran, Islamia [In Persian].
- Khwarazmi Alwan, Abdullah, Naseh (1412 AH). Education of children in Islam. C1. The third form out of place without [In Persian].
- Nahj al-Balagha, Mohammad Dashti, 2010, Qom, Ba'ath, print 1 [In Persian].
- Nahj al-Balaghe Karim [In Persian].
- Nahj al-Fasaha, 2007, translated by Ali Akbar Mirzaei, Qom, Amiran, 6th edition [In Persian].
- Peshwai, Mahdi, 1428 A.H., the biography of Peshwaiyan, a perspective on the social, political and cultural life of the infallible imams (a.s.), with an introduction by Jafar Sobhani, Qom, Imam Sadiq Institute (a.s.) [In Persian].
- Safiha Sajjadiyeh [In Persian].
- Talafi Zariani, Ali Akbar, 1995, Fadael Al-Reza, Nik Ma'arif Publications [In Persian].